

## Hálek a Česká moderna

Dne 20. října roku 1894 uveřejnil časopis Naše doba při příležitosti dvacátého výročí básníkovy úmrtí článek Josefa Svatopluka Machara Vítězslav Hálek. Tato stat' zahájila jednu z nejvýznamnějších literárních polemik devadesátých let, která měla ovšem daleko širší dopad. Na Machara polemicky reagovali v Národních listech Jaroslav Goll, v Hlasu národa Jaroslav Vrchlický, v Národních listech Ferdinand Schulz a v Osvětě Eliška Krásnohorská. Machar pokračoval v Času, kde odpovídal Vrchlickému a Krásnohorské. V Času ho podpořil i Jan Herben článkem Literární revoluce proti literárnímu jezovitství. Machar využil k polemice i Rozhledy (Droby z literární revoluce) a Krásnohorská reagovala opět v Osvětě článkem na adresu J. S. Machara. Přirozeně zde nechávám poněkud stranou literární podstatu sporu, ostatně již mnohokrát rozebranou. Daleko více půjde o dikci celé polemiky, která ukazuje na její hlubší myšlenkové souvislosti.

Machar charakterizuje v Naší době Hálkův život jako nejšťastnější v české literatuře, jako plný slávy a uznání. Úcta a pocty provázejí Hálda i po jeho předčasné smrti. Machar ovšem Hálkovu tvorbu označuje za nesamostatnou a nepůvodní, bez autokritiky, za výraz duše malé, neumělkované, nestrojené. Oceňuje pouze několik Hálkových balad, jeho cyklus V přírodě a vesnické povídky Pohádky z naší vesnice. Macharův článek končí známou pasáží, v níž je Hálek označen za talent druhého řádu, který byl pouze shodou okolností postaven na místo, které neodpovídá jeho schopnostem. Jeho poezii Machar nazývá lesní studánkou, je čistá, průhledná, bez hloubky a tajů. Porovnává jej s Nerudou a předpovídá, že za dvacet roků, pokud bude ještě někdo Hálda číst, nenajde v Hálkovi víc než dnes. Hálek podle Machara měl význam a patřil době, v níž žil, Neruda je básník budoucnosti.

Už okamžitá reakce Jaroslava Golla 27. 10. 1894 v Národních listech je v mnohém symptomatická: Goll chová Hálda ve vděčné paměti, Macharův článek v Naší době pokládá za nepěkný a navíc, protože Naší dobu redigoval Masaryk, nechce být spojován

se vším, co Masaryk podniká. Machar v odpovědi v Času 1. 11. 1894 odmítá sentimentální „vděčnou paměť“. Jaroslav Vrchlický v Nedělních listech Hlasu národa 4. listopadu 1894 je v článku K našim posledním bojům literárním srozuměn s tím, že nastupuje nová generace, kterou označuje podle německého příkladu Moderna, ale překvapuje ho způsob, jakým se to děje, překvapují ho výpady, štvánice, zášť a nepřátelství, nedostatek tolerance a lásky. Připomíná slušnost, s níž vstoupila do literatury generace lumírovců. Macharova stat' o Hálkovi Vrchlického zarmoutila, byla podle něho zbytečná, chybí jí vědomí tradice. Hálek je pro Vrchlického více než básník, je to pevný článek našeho národního vývoje. Machar vzápětí odpověděl v Času a odmítl tvrzení, že moderna zcela odmítá autory předcházejících generací, že však každá generace má přímo povinnost účtovat s tím, co přejímá, a že má právo nesouhlasit se vším, co se dosud napsalo a píše. Moderna podle Machara vidí, že v literatuře a v celém veřejném životě vládne jako hrozný nepřítel fráze, kterou je vše skrz naskrz otráveno.

Ve jménu obrany národní tradice proti Macharovi vystoupili Ferdinand Schulz 6. listopadu 1894 v Národních listech v článku Literární revoluce a Eliška Krásnohorská v Osvětě v článku Kritika o kritice. Schulz byl předtím znám jako odpůrce lumírovců, jako odpůrce realismu a Zolova naturalismu a jako pořadatel Hálkových spisů. Eliška Krásnohorská již jednou na obranu Vítězslava Háška vystoupila ve sporu s lumírovcí. Bylo to v roce 1879, když reagovala na článek Soběslava Pinkase (tvrdilo se, že autorem byl Jaroslav Vrchlický) v Revue Slave přednáškou v Umělecké besedě, která pak vyšla v Osvětě v čísle 7 v roce 1879, a rovněž v článku Vítězslav Hálek — po smrti odsouzen.<sup>134</sup> V roce 1894 ovšem pro Krásnohorskou jsou už lumírovci součástí národní kulturní tradice, zatímco nové nastupující generaci vytýká, že nepřistupuje k literární práci seriózně, že nesouhlasí s jejím chápáním národa.

---

<sup>134</sup> Ženské listy, 1879, č. 5.

Machar zareagoval na oba články v Času.<sup>135</sup> Jsou to repliky útočné, ironické, otevřeně odmítající autoritářství starší generace. F. Schulz je posléze charakterizoval jako provinění proti mravním zásadám, jako příspěvek „k většímu zdivočení našich poměrů národních a společenských“, jako kompromitování „společenské ušlechtilosti našeho národa“. Machar zcela otevřeně konstatuje, že se zde už nejedná o Hálda, vždyť v dřívějších článcích samotné E. Krásnohorské se tvrdí, že Hálek byl v určitých obdobích své tvorby umělcem nesamostatným, nepůvodním, nepřirozeným. Jedná se o spor generační. Nastupující mladá generace vždy a za každých okolností nevnučuje starším svou víru, své touhy, své naděje, chce pouze prostor, svobodu slova. Starší generace je ovšem autoritářská, vnucuje mladým své ideály, názory, soudy, vyžaduje respekt, úctu k tradicím. „Tak je to, slečno drahá, s Háldem. Stará generace nám jej chce odkázat tak, jak jej znala...A snad byl takovým, jak ona to povídá; ale takové dvacítilété pravdy, slečno, my mladí už nechceme jen slepě brát. A pak, díváme se na pravdy našich starých s jistou skepsí vůbec...A zkrátka: nám je Hálek tak milým, jak se na něj díváme my, jak se na něj díváme dnes. A přiznáte slečno, že kdo nám nerozumí, má nás nechat na pokoji; své rozumy nám násilně nikdo do hlav nevpraví, my též nestojíme o to, aby přísahal na naše slova...“<sup>136</sup> Eliška Krásnohorská se k Macharovým útokům vyjádřila v článku Na adresu J. S. Machara: „...nebude-li Macharovi dopřáno štěstí jako Háldovi, aby zemřel v 39. roce svém, dožije se toho jako leckdo jiný, že ho nynější jeho vlastní kritické dokumenty budou notně mrzet. Uvidí, že máme pravdu ve svém principiálním odporu proti moderní revoluci, která jak proti Háldovi, tak proti jiným nejdražším odkazům a příkazům našeho národního bytí vede pod praporem Masarykovým svoje neomylnicky

---

<sup>135</sup> Ferdinand Schulz, 17. 11. 1894, Hálek, *Moderna a Krásnohorská* 1. 12. 1894, F. Schulzovi 22. 12. 1894 a 29. 12. 1894, *Slečné Krásnohorské* 29. 12. 1894.

<sup>136</sup> J. S. Machar: Hálek, *Moderna a Krásnohorská*. Cit. dle J. S. Machar: *Za rána*. Praha 1936, s. 96.

autoritářské, zhorka nakvašené mladé šiky.“<sup>137</sup> Krásnohorská v roce 1895 napsala rozsáhlou práci České básnictví posledních dvou desetiletí, která na pokračování vycházela v Osvětě. Obsahuje úvod a tři části, věnované Janu Nerudovi, Adolfu Heydukovi a Josefu V. Sládkovi. Z našeho hlediska je zajímavý úvod a nerudovská studie, protože se zde projevuje stanovisko k problémům národního života. Krásnohorská nám zde reprezentuje postoj konzervativní, vycházející z pocitu neustálého ohrožení českého jazyka a národa ze strany Němců, kteří jsou zfanatizováni. Když mladá generace odmítá vlastenecké fráze, vede to podle Krásnohorské k obavám projevít skutečně a otevřeně vlastenectví, lásku k vlasti a jazyku. Proto také polemizuje s realismem, který jako politický směr podle jejího názoru zastává v národní problematice nesprávný postoj, proto také polemizuje s radikalismem pokrokářů a literární moderny. Své stanovisko vyjádřila jednoznačně: „Musíme žárlivým okem pátrati, koná-li kultura česká úkol svůj uprostřed kultury světové, koná-li poezie česká úkol svůj uprostřed kultury české. Jest tedy naší kritickou povinností, abychom zkoumali, zdali a do jaké míry básnictví české dosud bylo a je obrazem a zároveň i pákou kultury české, ale kultury samostatné, podstatně své i čestně naší vlastní, která nechce pouze se přizívat na hojnosti ani snad na odpadcích kultury cizí, ale jako hodnota samobytná sama přispěti kultuře světové obohacováním vlastního národa ke společné práci národů veškerých.“<sup>138</sup> V kapitole o Janu Nerudovi pak v polemice s Masarykovou otázkou v Naší době, kdy ochránci ryzí českosti uvedou, co je skutečně české ve vědě, filozofii, poezii, malířství, uvádí právě Nerudu jako příklad skutečně českého umění. Drahomíra Vlašínová ve své monografii o E. Krásnohorské připomíná Macharovu báseň k sedmdesátým narozeninám Krásnohorské v roce 1917 jako pochopení skutečnosti, že Krásnohorská i Machar usilovali „protichůdnými generačními a výrazovými

<sup>137</sup> E. Krásnohorská: Na adresu J. S. Machara, Osvěta, 25, 1895, díl I, s. 100.

<sup>138</sup> E. Krásnohorská: České básnictví posledních dvou desetiletí, Osvěta, 25, 1895, s. 99.

prostředky o ozdravení a povznesení českého národa“.<sup>139</sup> Domnívám se, že mezi oběma autory je zásadní rozdíl právě v tom, jak v této době chápali fenomén českého národa — Krásnohorská zůstala v zajetí obrozeneckého romanticko-idealistického pojetí, Machar zejména pod vlivem Masarykovým přemýšlí o národě střizlivě, realisticky, bez iluzí.

Spor o Hálek v devadesátých letech ovšem ukazují blízkost Machara a Krásnohorské v jiném směru, a tím i na složitost naší tehdejší situace — Machar i Krásnohorská totiž zastávají názor, že literatura má významné místo ve výchově národa a že v tom spočívá její hlavní úloha. Přitom Machar je právem řazen k naší literární moderně, která právě tuto pozici překonává. Spor o Hálek je interpretován jako spor Machara s Vrchlickým, jako úsilí o prosazení nového tvůrčího typu. Současně však jde o překonání vztahu k národní tradici jako „posvátnému statku“, o výraz skutečného národního sebevědomí, zbaveného falešných frází.

Významným důsledkem sporů o Hálek bylo krátkodobé spojení části příslušníků nové generace. V prvním čísle pátého ročníku *Rozhledů* v říjnu 1895 vyšel manifest České moderny. Je vůbec zajímavé, kolik nejrůznějších manifestů, prohlášení a dokumentů podobného typu v devadesátých letech minulého století vzniklo. Zřejmě obecně platí, že doba, která je nabitá událostmi, ale i zklamanými očekávaními u nás vede intelektuály k tomu, aby se touto formou programově přihlásili se k určitým myšlenkám a koncepcím, nebo aby naopak takto veřejně sdělili širší veřejnosti svůj odstup a nesouhlas. Manifest České moderny vyjádřil rozchod se starší generací, hrdost na to, že se nastupující generace „nepřipojila tiše k předcházejícímu staršímu proudu, že neuznává za svaté jeho ikony, že povrhá skepticky autoritami, že nemá úcty k starým fetišům“.<sup>140</sup> Projevilo se zde nové pojetí vztahu k národu: „Neakcentujeme nikterak českost: buď svým a budeš českým. Mánes, Smetana, Neruda,

---

<sup>139</sup> D. Vlašínová: *Eliška Krásnohorská*. Praha 1987, s. 113.

<sup>140</sup> *Česká moderna*. In: F. X. Šalda: *Kritické projevy 2*, cit. vyd., s. 361.

tito nyní čistě čeští umělci par excellence, platili celou polovici svého života za cizáky česky se vyjadřující. Neznáme národnostních map.“<sup>141</sup> Nejen v umělecké oblasti, ale také přímo v politice pohlíží manifest zcela jinak na „otázku národnostní, na otázku galvanizovanou a živenou vládami, která jí formulovaly a apelovaly na ni při každé válce, při každé dani krve...Nemáme strachu o svůj jazyk. Jsme národnostně tak daleko, že nám jej žádná moc na světě nevyrvé. Zachování jeho není nám účelem, ale prostředkem k vyšším cílům.“<sup>142</sup> Přirozeně, manifest odsoudil německý národnostní útlak, odsoudil ale politické strany, které se svůj politický kapitál snaží získávat při podněcování národnostních rozbrojů, a vyjádřil snahu o dorozumění s německými občany českých zemí, a to i s vědomím očekávaných útoků ze strany nacionalistických skupin.

Manifest je současně humanistickým poselstvím — „chceme být v politice především lidmi v plném smyslu slova...chceme v otázce sociální 'být především lidmi'“.<sup>143</sup> Vyjádřil zklamání především z mladočeské politiky (projevil se zde vliv pokrokového hnutí), z činnosti mladočechů v parlamentech a v tisku, z jejich frází: „zhnusení hejslovanstvím a kdedomováním procitli jsme“.<sup>144</sup> Odmítl dosavadní potlačující a nivelizující pojetí politického stranictví provozovaného prostřednictvím „machlavelismu, kramářství, napalování, maskování“<sup>145</sup> a také uprostřed potlesku, popularity, květin, polibků družiček a nadšení národa. „Strany budtež prostředkem společenského pokroku, ne však jeho překážkou.“<sup>146</sup> Často se připomíná, že se manifest vyjádřil poměrně obsáhle k otázce sociální. Jednak se postavil proti tendencím vylučovat internacionální dělnictvo z národa, jednak odsoudil buržoazii za to, že „emancipována francouzskou revolucí zapomněla záhy na trpký osud potlačovaných a svorně s feu-

<sup>141</sup> Tamtéž.

<sup>142</sup> Tamtéž, s. 362.

<sup>143</sup> Tamtéž, s. 362–363.

<sup>144</sup> Tamtéž, s. 362.

<sup>145</sup> Tamtéž.

<sup>146</sup> Tamtéž, s. 363.

dály a svorně se sedláky, i tito prošli podobnou školou, staví se proti mozolným prosícím rukám bílých otroků“.<sup>147</sup> Cílem politické práce, jejíž součástí je i boj za všeobecné hlasovací právo, je rozšíření blahobytu a spokojenosti „do všech kruhů a vrstev — žádáme ochranu všech pracujících a strádajících od útisku mocných tohoto světa. Důsledně žádáme i pro ženy přístup do kulturního a sociálního života.“<sup>148</sup>

Snad nejvýraznějším rysem celého manifestu je výrazné pro-sazování myšlenky a postoje individualismu. Moderna chce „mít své přesvědčení, volnost slova, bezohlednost... Individualita nade vše, žitím kypící a život tvořící.“<sup>149</sup> V oblasti umění to znamená výrazný požadavek na umělce: „bud' svým a bud' to ty... Umělče, dej do svého díla svou krev, svůj mozek, sebe — ty, tvůj mozek, tvá krev bude žítí a dýchatí v něm, a ono žítí bude jimi. Chceme pravdu v umění, ne tu, jež je fotografií věcí vnějších, ale tu poctivou pravdu vnitřní, již je normou jen její nositel — individuum.“<sup>150</sup> Stejně tak moderna zdůraznila individualismus v *politice*. Co to znamená? „Politika budiž prováděna celými, vypracovanými jedinci. Míra individuálnosti bud' v přímém poměru ke stupni jejich sebezapření: nic pro sebe sama, vše pro věc.“<sup>151</sup> A konečně i *postoj k lidu* je nahlížen prostřednictvím výchovy a povznesení „jedince na plnou a životnou výši sebevědomí“<sup>152</sup> a rozbitím lenivosti, tuposti, netečnosti, zbabělosti, neodpovědnosti, nemyslivosti a bezzásadovosti. Přitom však i takto v umění a v *politice* zdůrazňovaná individuálnost je vždy dávana do vztahu ke kolektivitě (lid, dělnictvo, demokracie). Rozhledy uveřejnily v následujícím druhém čísle pátého ročníku nepodepsaný článek K prohlášení České moderny, který se okolností a důvody vzniku manifestu snažil více osvětlit. Konstatoval, že se zde sešly tři hlavní proudy moderního hnutí: proud, který inicioval Masa-

---

<sup>147</sup> Tamtéž.

<sup>148</sup> Tamtéž.

<sup>149</sup> Tamtéž, s. 361.

<sup>150</sup> Tamtéž.

<sup>151</sup> Tamtéž, s. 362.

<sup>152</sup> Tamtéž, s. 363.

ryk a který se soustředil kolem Naší doby a Času, dále pokrokové hnutí, které reprezentují Rozhledy a Radikální listy, a konečně nové hnutí literární v několika svých směrech.<sup>153</sup> Tyto skutečnosti potvrzuje i okruh podepsaných osobností. Manifest koncipovali J. S. Machar a F. X. Šalda. Ze spisovatelů a literárních kritiků ho podepsali F. V. Krejčí, O. Březina, V. Mrštík, A. Sova, J. K. Šlejhar, dále sociolog, překladatel a redaktor Rozhledů Josef Pelcl, redaktor Rozhledů J. Třebický a konečně politikové F. Soukup, K. Koerner a V. Choc. Z nastupující literární generace devadesátých let mj. chyběla skupina kolem Moderní revue a katoličtí autoři kolem almanachu Pod jedním praporem a pozdějšího časopisu Nový život. Postrádáme také představitele dalších uměleckých oborů — malířství, sochařství, hudby, architektury, divadla. Moderní revue odmítla řešení polarity individualismus — kolektivismus, jak si ho představovali autoři manifestu. Stála totiž na stanovisku vyhraněně individualistickém a nechtěla souhlasit s tím, že emancipovaný odpovědný jedinec může vytvářet nový styl společenského života.

Brzy se ukázalo, že Česká moderna je skupinou nestejnoroudou. Na stránkách Rozhledů a Času se naplno rozběhla polemika mezi jejími příslušníky, která vedla k rozpadu skupiny. Pro některé to znamenalo hluboké zklamání, ale zřejmě to byl přirozený proces. Přesto však má manifest České moderny svůj velký význam v myšlenkových zápasech devadesátých let. Tím, že jednoznačně vyjádřil hlavní zásady modernistického hnutí, oddělil nejen novou generaci od konzervativně uvažující generace předchozí („Podívali jsme se se skepsí na své otce. Trudný dojem.“), ale také zcela jinak vymezil úlohu intelektuála v české společnosti — ne jako národního proroka, ale také jako kritika všech oblastí národního života, jako střízlivého posuzovatele problémů, jimiž národ žije.

<sup>153</sup> F. X. Šalda: *Kritické projevy 2*, cit. vyd., s. 380–381.